

Keleti párhuzamok Tar Lőrinc pokoljárásához

Tinódinál, a *Zsigmond király és császárnak krónikája* végén, a záróversszak elé betoldott nyolc versszakban olvashatjuk a középkori Európa túlvilági vízióinak egyik kései, magyar nyelvű és verses változatát.

Énekben hallottam, vagy volt vagy nem volt.
Tar Lőrinc hogy pokolba bément volt,
Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt,
Négy szeginél négy tüzes ember áll volt.

Szózatot ott Tar Lőrincnek adának,
Az nyoszolyát tartják Zsigmond királynak.
Érsek, püspök, két paraszturnak voltak,
Az négyember hamis urak voltak.

Érsek az hamis dézmáért kárhozott,
Kancellárius levél-váltságért kárhozott,
A két nemes úr dúlásért kárhozott,
Hamis vámszörzésért egyik kárhozott.

Nagy sok csodát Tar Lőrinc látott volt,
Egy tüzes kádferedőt ott látott volt,
Zsigmond császár hogy benne feredett volt.
Mária király-leányával ott forgódik volt.

Sok párta nélkül való leányokat,
Szép menyecskéket és szép ruhásokat,
Kiknek Zsigmond megmerte köldekeket,
Hosszaságokat és ő szép tűgyeket.

Ezt császárnak Tar Lőrinc megmondá,
Ezt felelé: léssen arról nagy gondja,
Mint az ő ágát pokolból kiiktassa.
És hogy menyországra igazgathassa.

Koronának egy kis ágát elrontá.
Tizenhárom várast ő elszakasztá,
Nyolcvanezer forintért zálogosítá,
Budán Szent Zsigmondot avval rakatá.

Belé gazdagságot, papokat szörzé,
Jószágot nagy sokat oda engedé,
Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté,
Hanemha ágát avval kivethette.

Rátót-nembeli Lőrinc, tari, pásztói, siroki földbirtokos Zsigmond hű és kedvelt embere volt, akit több adománylevele említ, s akinek pokoljárását egy 16. század eleji latin vers is említi, a *Peregrinatio Laurentii Taar*, amelyben azonban már egész világkörűli utazást fűznek személyéhez angol minták nyomán. Fontosabb azonban, hogy fennmaradt magának a „pokoljárásnak” a „leírása” is, vagyis az írországi Szent Patrik-barlangban – „purgatóriumban” – végzett látogatásának és vízióinak jegyzőkönyve, amelyet egy dublini királyi jegyzőnek, Jacobus Yonge-nak mondott tollba hajóra várakoztában. Ez a „Prohemium memoriale super visitatione Domini Laurencii Ratholdi

militis et baronis Ungarie factum de purgatorio sancti Patricii in insula hibernie” következőképp adja elő a mondát: alighogy Lőrincre rázárul az ajtó, és behatol a barlangba, két gonosz szellem vissza akarja rángatni a bejárathoz, ruháját összeszaggatják, de Jézus nevének említésére és a kereszt jelére elrohannak. Ez az első „látása”. A másodikban nyájas, ősz szakállú férfiú lép eléje, aki azonban Lőrinc imája és Krisztus megtestesülésének említése után türelmét veszítve ádáz gyűlölettel szidalmazza őt, hogy okos, tanult ember létére nem áttal elhinni ilyen badarságokat. A kereszt jele csakhamar ezt is elűzi, mert szintén „ördög volt”. A harmadik vízióban szépséges, előkelő külsejű hölgy jelenik meg előtte, akinek alakjában kezdetben egyik régóta csodált ismerőst véli felismerni, de midőn az enyelegni kezd vele, és közeledésre biztatja, ráeszmél tévedésére, és megvetéssel utasítja vissza a „nőstény ördögöt”. A negyedik és utolsó látomásában csinos külsejű fiatalember héberül köszönti, s felfedi magát, hogy ő már nem ördög, hanem Mihály arkangyal, akinek otthon birtokán templomot építtetett. Az angyal sötét csigalépcsőn át kivezeti őt egy végtelen nagy zöld mezőre, majd ismételt kérésére megmutatja neki a purgatóriumot, ahol az ördögök „számos még életben levő egyének” lelkét sanyargatták, s ahol elhunyt őseinek, szüleinek, rokonainak lelkét is látta, úgyszintén háza táját, jótevőit, gyermekeit, ismerőseit egyvalakinek kivételével, akit különösen kedvelt, de annak éppen úgy, mint a pokolnak és a mennyországnak megtekintését nem engedhette meg neki az Úr, mivel nem jött avval a szándékkal, hogy a földi világot elhagyja. Lőrinc, akit a sok szenvedő lélek megpillantása nagyon lehangolt, tudni szeretné, véget érnek-e egykor kínjaik, és vajon a földiek által lelkük üdvéért felajánlott sok mise, alamizsna, jótétemény segíthet-e rajtuk? Az angyal vigasztalja: bűnhődésük csak időleges, Isten kifürkészhetetlen

akarataból történik; ellátja jó tanácsokkal, *övéinek lelkét miként szabadíthatja ki*. Végül vezetője *titkos megbízatásokban és kinyilatkoztatásokban* részesíti, de ezeket a tudósítás szerzőjének nem árulhatta el, mert az angyal megbízása az, hogy csak *maga a lo-
vag közölheti ezt az érdekeltekkel*. Visszakerül a bejárathoz, és másnap reggel sértetlenül kilép a perjel által kinyitott kapun. Történt mindez 1411-ben, mikor a Nap a Skorpió jegyében volt a XVIII. fokban, a Hold pedig a Mérlegben, vagyis november 11-én vagy 12-én. A szerző másolatban közli Zsigmond király 1408-ban kelt védlevelet is az útra készülő Pásztói Rátót Lőrinc a királyné étekfőgómestere és főgazda számára, amelyben védelmet és engedélyt kér az illetékesektől az utazáshoz a kiváló lovag és kísérete részére. A jegyző kérdést is intéz Tar Lőrinchez: mik voltak zárandoklatának első indítókai? Három okot sorol fel:

1. Hallotta és olvasta, hogy akinek a katolikus vallás egyes tanai felől kételyei támadnak, ha ellátogat a Szent Patrik-purgatóriumba, ezek megszűnnek. Ő pedig kételkedni kezdett a láthatatlan, tapinthatatlan emberi lélek létezésében, s odalenn meggyőződött valóságáról.

2. Az is ösztönözte, hogy felséges királynak elmondhassa: látam ama sokat emlegetett purgatóriumot; ezt a királyi pecsét alatt írt levél is igazolja.

3. Sok embertől hallotta, hogy az írországi szentek mennyi csodát műveltek, személyesen is meg akart erről győződni.

A dublini jegyző további kérdésére, „corporaliter” tapasztalta-e az elmondottakat, vagy csak lelke szállt le a pokolba, azt feleli: „Raptus fui utrum extra corpus, nescio, Deus scit” (Testemen kívül ragadtattam-e, nem tudom, Isten tudja).

Mikor Tar Lőrinc elhatározta magát zárandoklatára, a Szent Patrik-barlangnak már nagy híre és számos látogatója volt.

A legendák kódébe vesző alapító, Szent Patrik után az első „látogató”, akinek víziói a 12. sz. vége óta rendkívül népszerűek voltak, és számtalan kéziratban terjedtek, egy „Oenus” vagy „Owein” nevű, valószínűleg mondai lovag volt, akinek legendája szolgált alapul a barlangbeli további látomásokhoz. Ez a következőket tartalmazza. Oenus tudatára ébred súlyos vétkeinek, és a Szent Patrik-purgatóriumban akar vezekelni értük. Őt először egy halvány fénnel világított mezőn tizenöt fehérbe öltözött férfi üdvözli, és készíti elő a reá váró borzalmakra, melyekből Jézus nevének ismétlésével mindig kimenekülhet. Ezután törnek reá borzalmas üvöltéssel a gonosz szellemek, hogy visszavonszolják a bejárathoz. A démonok a férfiakat és nőket tüzes pántokkal földhöz szegeznek, szívüket kitépik, végtagjaiknál fogva tüzes kerék küllőin forgatják, forró szuromokkal és folyó ércel teli üstbe, majd bűzös folyóba hajtják; velük szemben Jézus segítségül hívása mindig erőt ad Oenusnak. A kénes lángokkal égő tüzes folyón, a pokol torkolatán keresztül vezető síkos, magas és meredek hídon is átsegíti őt fohászokdása a túlsó partra, ahol az ördögök hatalma már véget ér, és az előtte emelkedő hatalmas fal drágakövekkel kirakott kapuján áthaladtában üdítő illatok szállnak felé, s minden erejét visszaadják. Ezután bejut a földi paradicsomba, ahonnan az ember egykor kiűzetett. Szívesen elidőzne itt, de vissza kell térnie. A ragyogó kapu bezáródik mögötte, visszafelé a démonok már menekülnek előle. Távozása előtt újból találkozik a tizenöt isteni követel, akik megáldják, és sietésre intik. A kijáratnál őt is várja a perjel.

A híres legenda nemcsak a külföldiek fantáziáját izgatta, s a magyarok közül nemcsak Tar Lőrincét, hanem már ötvennyolc esztendővel előtte egy másik magyart is, Krizsáfánfi Györgyöt, Nagy Lajos vitézét is („Georgius de Ungaria, Filius cuiusdem

magnatis militis et baronis de Ungaria qui Crissaphan nominatur”), aki mint Apulia kapitánya és több vár parancsnoka gyilkosságot gyilkosságra halmoz, majd lelkiismeret-furdalásuktól gyötörve vezeklő útra indul, s ennek során eljut a Szent Patrik-barlangba is. Látogatásáról szintén hiteles feljegyzések tanúskodnak. Látomásait azonban nem közvetlenül ő mondta tollba, mint Tar Lőrinc, hanem később, a kutatók szerint egy provanszi Ágoston-rendi szerzetes fogalmazta meg teológiai magyarázatokkal teletűzdelve, erősen oktató szándékkal. A „laudabiliter” végzett zárandoklat 1353. december 7-én ment végbe az alábbi módon. Az ajtó bezárul mögötte. Sötét üregben találja magát, fohászokdására azonban lassan derengeni kezd, s egy kopár mezőre jut, ahol látomásai megkezdődnek. Buzgó könyörgésére három teljesen egyforma külsejű aggyastyán jelenik meg, s egyikük megkérdezi Györgyöt, mit keres, majd fülebe súgja, milyen áron nyerheti meg Krisztus kegyelmét, s megtanítja a fohászra, amely a démonikus jelenések ellen egyetlen fegyvere lesz. Ha hűségéről bizonyosságot tesz, akkor az Úrnak egy küldöttje útján bepillantást nyerhet a tisztító tűz, a pokol és a paradicsom rejtelseibe. A jó szellemek eltűntével megindul a gonoszok ostroma. Az első vízióban még eredeti mivoltukban jelennek meg az ördögök. A következő háromban mint lovasok, kereskedők, gyönyörű hajadonok kísértik meg, majd ismét mint szörnyek a hátukon fekvő, tüzes láncokkal kötözött lelkeket rettenetesen kínozza, azután egyházi férfiaknak álcázva akarják magukhoz édesgetni. Mikor ez sem vezet eredménnyre, legközelebbi hozzátartozóinak (apjának és három testvérének) alakjában mutatkoznak és próbálják hite elhagyására bírni. A kilencedikben – a „De apparitione domicille”-ben – György is egy előkelő és általa nagyon tisztelt hölgygel találkozik, aki örömének ad kifejezést, amiért megszabadult a dé-

monok kínzásaitól, s akit állítása szerint Isten angyala küldött hozzá, hogy zarándokútja további folyamán osztályosa legyen. De azzal, hogy drága ékszerek és pompás ruházat felöltésére akarja rábírni, elárulja magát, hogy nem az ismerőse, hanem a leggonoszabb ördög. További bő részletek, különféle szenvedések leírása után eljut a pokol torkolatán keresztül vezető hídig, amely borotvaéles, és rezeg, mint a nyárfalevél. Miután szerencsésen átjutott, Mihály arkangyallal találkozik, aki megmutatja a tisztítóhelyet. Az ott szenvedő lelkek között *megpílantja anyját*, akivel tekintetet váltanak, s anyja „a nagy távolság miatt” csak szemével kéri, hogy könyörögjön érte, továbbá *ismerőseit* és számos ismeretlent, hatalmas királyokat, főpapokat és egyszerű szerzeteseket. Kétezernél többet nevez meg neki az angyal eltévelyedésükkel egyetemben. Végül feltárul előtte a pokol is. Ott ismét *ismerősökre* talál, különböző rendű, rangú és nemű bűnösökre. Végül meglátja a földi paradicsomot, majd az igazit is. Kérdéseire az angyal sorra *magyarázatot ad*. Ő is szeretne itt maradni, de vissza kell térnie a földre. Csupán azt kéri, mentessék meg a pokoltól, *közöljék vele életének tartamát* és azt, *hogyan szabadíthatná ki anyját a tisztítóúzból*. Később az angyal megadja neki az egyházi és világi hatalmasságoknak szóló megbízásokat, amelyeknek tartalmát ő is *kizárólag csak az érdekeltekkel közölheti*. De itt felsorolják azokat a személyeket, akikről szó van: csupa egyházi és világi hatalmasság. A huszonnégy óra leteltével várják a barlang bejáratánál, és csodálkozva látják az égi követ társaságában közeledni. Amint kiért a barlangból, a tömeg szenvedélyes áhítatában megrohanja, ruháját letépi róla, és feldarabolják ereikre céljára.

Az Ágoston-rendi szerzetes műve számos másolatban terjedt, sőt német fordításai is ismeretesek. *Georg von Ungarn im Purgatorium Patricii* és hasonló címen.

Látható a három látomás szövegéből, hogy egymás közvetlen hatására keletkeztek, s hogy mi az általános és mi bennük az egyéni vonás. Az Oenus-legendából származnak a világos mezőn megjelenő segítő szellemek, az ördögöt elűző Jézus-mondás, a gonosz lelkek kísérlate, hogy visszavonszolják a bejáráshoz, a kínzások, a síkos-meredek vagy éles és remegő híd, a földi paradicsom látványa, ahol ottmaradni vágyik, de vissza kell térnie. A kutatók a nem idetartozó, a Patrik-barlanggal nem kapcsolatos túlvilági látomásokkal is összehasonlították: a Szent Péter és Szent Pál jelenéseivel, Szent Gergely *Dialógusai*-val, Szent Furseus és Beda Venerabilis látomásaival, s végül a műfaj legtökéletesebb példányaival, a 12. századi *Visio Alberici*-vel és a *Tnugdalu*s-szal. Ezekből levezethető a világi hatalmasságok túlvilági büntetéseinek részletezése, ami a verses Tar Lőrinc-monda tulajdonképpeni lényege Zsigmondra alkalmazva, az égi kísérobban Mihály arkangyal szerepeltetése, bizonyos megbízások küldése a földre, valamint a bűnös uralkodó büntetése tüzes trónnal (ez Györgynél is megvan) és tüzes ággal, amelyen nappal, illetve éjjel bűnhődik, s a tüzes ággal házasságtörő felesége is, továbbá sok más motívum. Feltűnő azonban, hogy van valami, ami nem vezethető le belőlük, ami a két magyar „látomásában” megegyezik, sőt különös hangsúlyt is kap. Mindkét magyar közvetlen hozzátartozói, ősei, sőt életben levő hozzátartozói sorsáról érdeklődik elsősorban, részben pedig saját sorsáról. A megbízások is, amelyeket kapnak, kimondott személyeknek szólnak, ezért kell titokban tartaniok, s csak velük közölniük. Sőt ezek mellett „kinyilatkoztatások” is vannak, nyilvánvalóan az illetők jövőjére vonatkozóan. Ezt egészen világosan elárulja a verses pokoljárás, ahol Tar Lőrinc „megmondja” urának, Zsigmondnak, mit látott az ő jövőendő sorsáról a túlvilágon, aminek hatására az meg is teszi a meg-

felelő penitenciát. Erre már Lőrinc vallomásában, a „memoriale”-ban is látunk utalást, tudniillik hogy Zsigmond király megbízatásából is akarta látni a purgatóriumot.

György vitéznek egy szerzetes feldolgozásában fennmaradt látomása persze sok helyen elmosza ezt a jelleget, például azon a helyen, ahol az ördögök *hozzátartozóinak képében* jelennek meg, hogy elcsábítsák, valamint abban, hogy a purgatóriumban megpillantott rokonai mellett egy sereg ismeretlen sorol fel, akiket valószínűleg csak a szerzetes szerző buzgalma iktatott bele az elbeszélésbe, nemkülönben a megbízatások adásakor is. Egy helyen azonban láthatóan fennmaradt a magyar vitéz eredeti elbeszélése, s itt nagyon jellegzetes, személyes vonást látunk: anyját pillantja meg a szenvedő lelkek között, később pedig kérdezi, hogy szabadíthatná meg a purgatóriumból, valamint saját életének hátralevő idejét óhajtja megtudni. Ezek a személyes és hozzátartozókra vonatkozó elemek hiányoznak Tinódinál, de ez természetes, mivel ez a rész a *Zsigmond király és császárnak krónikájá*-ba van beszúrva, tehát csak a Zsigmondra vonatkozó látomásokat tartotta fenn azokból a korábbi énekekből, amelyekre első sorában céloz. További egyéni vonás mindkét magyarnál az előkelő, szeretett hölgy megjelenése, aki az udvari-lovagi élet hatására kerülhetett a közeli hozzátartozók és ismerősök körébe.

Közeli hozzátartozók, rokonok emlegetése a túlvilági víziókban csak György látomásai *utáni* időből ismeretesek, de akkor is csak igen ritkán, mellékesen és röviden. (Krizsafánfi György legendája kimutathatóan nagy hatással volt az utána következőkre.) William Staunton néhány héttel Tar Lőrinc előtt zárandokolt a Patrik-barlangba, s őt látomásaiban elhalt nővére is súlyos szemrehányással illeti, amiért rangkülönbség miatt megakadályozta házasságát azzal, akit szeretett; pedig Isten előtt

bűnt követ el, aki gátat emel két szerető szív egyesülése elé, még ha egyik pásztorcsalád ivadéka lenne is, a másik pedig császároké, királyoké. Tehát itt nem a hozzátartozó sorsa iránti érdeklődés a látomás alapja, hanem az a demokratikus tendencia, ami ezt az egész szöveget jellemzi, amiért például a püspököket, akik nem prédikáltak a köznépnek, azzal büntetteti, hogy volt szolgálk ostromozzák őket, s ami a mi verses mondánkat is erősen jellemzi. Egy más Patrik-látogató, Raymond (1397) a bűnösök közt felemlíti unokanővérét is, aki azért szenved, mert mindig nagyon kifestette magát. Ez is csak példa, nem pedig a hozzátartozók sorsa iránti érdeklődés, amit a két magyarnál találunk.

„Őseik után érdeklődnek” ugyan egy más középkori monda-kör szereplői is: a Venusberg-, illetve a Sibylla-barlang látogatói, akik szintén egy földöntúli világban járnak. Ezek azonban kérdezősködésük nyomán jutnak el a barlanghoz vagy a hegyhez, ahol a „földi paradicsomot” találják meg, mindenekelőtt szerelmi élvezeteket, s nem ott tudják meg elődeik sorsát. Különben ez a breton és klasszikus hagyományokból összeolvadt képzet 1410–1430 körül keletkezett francia–olasz románcokban lett népszerű, tehát alig lehetett ismeretes Tar Lőrinc előtt, György előtt pedig semmi esetre sem. Mindenképpen valami helyi, magyar hagyományt kell sejtenünk abban, hogy ez a két lovag látomásaiba, illetve a közös európai látomáshagyományba belekeveri közeli hozzátartozói sorsát.

Hazai néphagyományt keres Pozsonyi Erzsébet is Tar Lőrinc-mondánk mögött, de a felhozott meseanyag európai köz-kincs, és nem tartalmazza ezeket a „magyar, személyes” vonásokat. Bizonyos vonatkozásban azért figyelmet érdemel, s kissé kitérünk erre a kérdésre.

A szóban forgó mesetípus három epizódból van összetéve:

1. Egy gyermeket születése előtt elígérnek az ördögnek. 2. A fiú felnőve lemegy a pokolba, hogy visszaszerezze a szerződést és megszabaduljon. Útközben találkozik egy nagy bűnössel, Madej rablóval, aki megkéri, nézze meg odaát, milyen büntetés vár rá. A fiú elvégzi feladatát, látja a rabló tüzes ágyát. 3. Ettől az megretten, és megtérve hal meg bizonyos csodák kíséretében. (Itt szerepel a Tannhäuser-mondából ismert kizöldülő bot motívuma is.) Ez a mese ír, skót, breton, francia, német, dán, finnországi svéd, cseh, szlovák, magyar, szlovén, horvát, néhány román, lengyel, ukrán, litván és orosz változatban ismeretes. Ezek közt megkülönböztetnek egy nyugati típust (francia, breton, nyugatnémet, szórványos délnémet és szász, egy dán, néhány cseh és egy lengyel változattal), egy középsőt (több német, egyes dán, lengyel, ukrán, csehszlovák, magyar, szlovén, horvát, román, litván változattal), és a nagyorosz, amely egyes elemeiben, elég kopottan, a nyugati típust tartotta fenn – Andrejev szerint német–novgorodi kapcsolatokon keresztül. A középső típus Andrejev véleménye szerint a lengyelekénél alakult ki, s későbbi fejlemény, de művészebb felépítése miatt óriási területen elterjedt szinte teljesen egységesen, sőt elemei a nagyorosz és nyugati változatokba is sok helyütt benyomultak. Számunkra igen fontos, hogy ennek a központi típusnak egyik jellegzetessége, hogy *tüzes ágy* várja a rablót a másvilágon, mint Tinódinál Zsigmondot. Ez a nagyorosz típusban is kivétel nélkül így van, tehát egész Keleten, míg a nyugati típusban kivétel nélkül *tüzes szék* szerepel. Andrejev nem tudja, hogy mindkét képzet a középkori látomásokból került ide: a királyt váró tüzes trón és ágy kettévált maradványa a két területen. Fontos továbbá Andrejevnek az a megalapozott következtetése, hogy a nyugati forma a legkorábbi, és valószínűleg a bretonoknál keletkezett középkori legendákból, és pedig

három legendakör összeolvasztásából: 1. ördögnek ígért gyermek; 2. pokoljárás legendák (ezt az is igazolja, hogy sok nép-nél akadnak változatok, ahol a pokoljáró különböző bűnhődőket is lát – egyes breton, német, magyar, cseh, lengyel, litván, ukrán, délszláv változatokban; ezeket Andrejev kis számuk alapján nem sorolja az eredeti elemek közé); 3. a megtérő bűnös legendái. Megjegyzendő, hogy a háromból kettő, a második és harmadik együtt alkotja Tar Lőrinc verses pokoljárásának tartalmát a tüzes ágy motívumával együtt. Ugyanekkor ez a verses monda a középkori pokoljárás vízióknak is egyenes és közvetlen leszármazottja.

Feltűnő az elterjedési terület is, ahol a nyugati s a középső típus szembeállása és elterjedési területe, valamint a kevert német terület erősen emlékeztet a francia balladák kelet-európai elterjedésére a magyar központ körül. Erre mutat néhány olyan részlet is, ahol Andrejev ritkítva szedett megállapítása szerint a magyar és a francia–breton forma egyezik, és eltér a többitől. Nem lehetetlen, hogy egy újabb alapos felülvizsgálat a lengyel helyett a magyart teszi meg kiindulópontnak. (A nagyobb számú variáns nem döntő, mert függ a gyűjtés intenzitásától, régi vagy újabb voltától és főleg az egyes népek archaikus vagy polgárosult állapotától.) Ebben az esetben kétségtelen volna, hogy a Tar Lőrinc zárandoklatát megéneklő verses hagyományok és a prózai mese közt összefüggésnek kellett lennie. El-lene szól a magyar eredetnek, hogy a lengyelekénél általános Madej név alakváltozatai a cseheken és szlovéneken kívül nálunk is felbukkannak (Mádaj). De meglehet ez a kapcsolat fordítva is: a kialakuló népmese elemei is behatolhattak a legendába, és létrehozhatták az ismert verses változatot. Mindenképpen feltűnő azonban a párhuzam a Tar Lőrinc-vers és a népmese közt.

További párhuzamokat találunk az élő néphitben. A magyar halottlátók és révülők is a holtak szellemei közé, a másvilágra bocsátják lelküket ekstázisukban, tőlük kérdezősködnek az élők sorsáról, de ugyanúgy beszélnek az élőknek is a holtak odaát látott sorsáról, természetesen többnyire hozzátartozókról. Valószínű, hogy ilyen emlékek is jártak Tar Lőrinc fejében, amikor a jegyző kérdésére azt a bizonyos választ adta: „Raptus fui. . .” („testemen kívül ragadtattam. . .”). Ez tudniillik éppen a palócföldön használatos népi kifejezés pontos fordítása: „elragadtatik” – ezzel szemben általános az „elrejtetés” szinte az egész nyelvterületen. Ezzel ugyanis a magyar népi ekstázis-elképzelést fogalmazza meg, míg a többi látomásban „testileg” és „éberen” élik át a zárándokok a látottakat. Ugyanilyen emlékek sugallhatták a „kinyilatkoztatásokat” és „üzeneteket” is, amelyek meghatározott személyeknek szóltak, és amelyeket a „révülők” is csak az érdekelteknek adnak át. Itt csak az a különbség, hogy a néphit szerint *közvetítő* hozza a hírt, az esik révületbe, nem maga az, akinek hozzátartozójáról, e világi vagy másvilági sorsáról szó esik. Bár ebben a tekintetben Tar Lőrinc mint Zsigmond kedvéért a poklokat megjáró zárándok újból közelebb van a magyar néphithez.

Kissé távolabbra tekintve azonban további egyezéseket is találhatunk. Nemcsak az európai középkor termelt ki ugyanis „pokoljárás-költészetet”, hanem a szibériai török-mongol népek is. Csakhogy ott hősénekek szólnak erről a tárgyról, nem legendák. A következő négy példa mind igen terjedelmes és jelentős epikus énekben foglal helyet, mint annak egy-egy részlete.

A Minuszinszki-medencéből való az a nagy terjedelmű, helyenként igen nagy régiségeket őrző ének, amelyből az első párhuzam származik. A hőst megöli egy szörny, és levágott fe-

jét magával viszi az alvilágba. A hős húga utána megy bátyja fejéért. Az alvilágba érve látja még a sík úton a szörny lovának lábnyomát. Azután lát egy öregasszonyt, aki hét korsóba tejet töltöget, majd egy háromöles paripát homokos kopáron, fű és víz nélkül is kövéren, távolabb meg egy girhes gebét patak mellett, térdig dús fűben; azután egy fél emberi testet, amely egy patak vizét eltorlaszolja, valamint egy egész holttestemet, amelyen átzúdul a folyóvíz. Egy szembejövő lány – szintén mitikus hős – megmondja neki, hol találja az alvilág urainak, az Irle kánoknak házát. Amint belép, tökéletes sötétben találja magát, ahol testetlen lények kezdik szaggatni, mire félelmében nagyot kiált. Erre belép az első Irle kán, s a leány követi az egymás utáni szobákban, ahol különböző büntetéseket lát: fonó asszonyokat, majd valamit nyelni nem tudó nőket, majd olyanokat, akiknek nyakára és karjára kövek voltak kötözve, ismét másokban hurokkal nyakukban, kidülledt szemű férfiakat, átlőtt testű férfiakat, önmagukat késsel metélő, majd kutyáktól marcangolt embereket. Az utolsó két szobában egy-egy házaspárt látott, az első nagy takarója sem takarta el eléggé, s egymásról ráncigálták le azt, a másik párt a kis takaró is szépen elfödte. Ezután jut az összes Irle kánok elé, felelősségre vonja őket, hogy megölették bátyját, azok meg őt azért, hogy ide mert jönni. Csak akkor engedik vissza, s adják vissza bátyja fejét, ha bizonyos nehéz erőpróbákat elvégez. Ez megtörténik, mire barátságosabbá válnak az Irle kánok, megmutatják a leány kérésére birodalmuk csodáit, és megmagyarázzák a jelképeket és büntetéseket, amiket látott. A fél test és egész test csodája azt jelenti, hogy belátással a testi erejétől megfosztott ember is nagyra képes, anélkül testi erővel sem; a sovány és kövér ló pedig azt példázza, hogy gondozás nélkül a dús legelő sem ér semmit, a jó gondozás pedig szűk viszonyok közt is csodát művel; a tejet

töltögető asszony pedig életében vizet kevert a tejbe, azt kell neki szétválasztania; a házaspárok példája azt mutatja, hogy civakodás és önzés gazdagság közepette is szükségre vezet, egyetértésben pedig a csekély vagyon is elégséges. Ezután megmutatják a leánynak az utat, aki följut a napvilágra testvére tetejéhez, és föltámasztja.

Kopottabb, kivonatos, de legtöbb elemében sokkal archaikusabb a mongol Bogda Gesszer kán viselt dolgai végéhez csatolt elbeszélés Gesszer alvilági útjáról. Leszállásakor Gesszer a madarak királyának alakját ölti fel, lenn hurkot vet az egér alakú Erlik kánnak, majd kilencvenkilenc szögletű husángjával addig veri, míg elő nem adják anyja lelkét. Akkor aztán felviszi az istenek régiójába. Ez a rész a közlő szerint későbbi, mint a megelőző részek, nyelve is eltérő; utólagos beszúrása lehet egy régiesebb, népiesebb éneknek, ami semmiképp sincs kapcsolatban buddhista vallási képzetekkel.

Potarin közöl egy több részes, hosszú szojot vagy mongol hőséneket a Jenyiszej, a Bejkem és Hakem összefolyásának vidékéről. Ennek hőse apjától azt a feladatot kapja, hogy hozza el az alvilágból édesapja subáját. Le is jut Erlik kán jurtájához. Alig száll le lováról, megragadják, vasláncra verik, és belövik a jurtába. Magához térve egy ősz öreget lát maga előtt ülni egy emelvényen, aki kérdi tőle, miért jött, és hogy mert idejönni, ahonnan senki számára sincs visszaút. Elmondja, hogy apja parancsára jött dédapja subájáért. Az ősz öreg elneveti magát: „A kán enélkül is itt lesz feleségstül, ezért nem kellett volna fiát ideküldeni!” Azután kikérdegeti, mit látott útközben. Az beszámol a látottakról. „S mindez mit jelent?” – folytatta a kérdezősködést Erlik kán (mert ő volt az öreg). Az ifjú nem tudott mit felelni, mire Erlik kán megmagyarázza: a girhes kanca a jó takarmányon és vízen az irigy gazdagot jelenti, aki

sem másnak, sem magának nem hajt hasznót, a kövér kanca a rossz takarmányon és vízen a szegényt jelenti, aki megelégszik azzal, amije van. A fiú, akit látott, nem bűnéért szenved: neki mások annyi jószágot adtak kezére, amennyivel nem bír meg. „Visszautadon segíts a fiún”, mondta, „s amint visszatérsz innen a felvilágra, jelentsd ki minden embernek, aki a földön él, hogy ne mutassanak be áldozatot a gyermekek halálakor, csak a felnőttekén. Midőn hazaérsz, az először megellett barna kanca csikáját és fekete tehén borját áldozd fel”. Odaadja a kért subát, s lelkére köti, hogy atyja ne késsék idősebb feleségével együtt megjelenni a föld alatti birodalomban cserébe a kikövetelt subáért. A hős ezután vissza se nézve siet ki a föld alatti birodalomból, teljesíti a rábízottakat; apja feleségstül hamarosan meghal, mire ő lesz a kán.

Ugyancsak hosszú, igen fejlett epikus ének lehet az is, aminek tartalmát Potarin mongoloktól, Dörbötből közli. A hős sok kalandja után megházasodik, de sokáig gyermektelen marad. Az égietől kér fiút, amit azok meg is ígérnek, ha előbb „kiüríti a tizenennyolc poklot”, vagyis megszabadítja onnan a lelkeket. Ezt meg is teszi: iszonyatos testi erejével rettenetesbe hozza Erlik kánt és fiát. A megszabadított lelkek szívérványon szállnak fel az égbe. Végül csak egy nagy bűnös marad hátra, akit nem tud megszabadítani. Erlikkel vitázik érte, majdnem kardra is kap, végül Erlik szabadon bocsátja azt is huszonegy évre, annak leteltével azonban újra vissza kell jönnie régi helyére. A hős ezután megkérdezi Erliket, mik a fő jótétemények és a fő bűnök, amit az elsorol, majd jó utat kíván neki. A hős lóra ül, Erlik fia vezeti kötőféken. Eljutnak egy helyre, ahol rengeteg jószág és ember tolong, akiket dárdák szurkálnak, hogy véruk patakokban folyik, alig tudnak járni, s a pusztát betölti a szenvedők nyöszörgése. Kísérője megmagyarázza kérdésére,

hogy ezek tizenkét ország egymással viselt háborújában sebesültek meg, nem juthatnak Erlik elé, és itt keringenek a pusztán. „Küldd fel őket az égbe”, biztatja, amit az meg is tesz. Ezután egy fához érnek, amelynek ágai meg voltak rakva gyermekkel és madárkákkal, akik csipogtak és sírtak. Erlik fia megmagyarázta, hogy ezek a háború idején meghalt gyermekek lelkei. A hős ezeket is felküldi az égbe, utána elválnak, s hazaérve újszülött fia várja otthon.

Potanin ehhez a szöveghez megjegyzést is fűz, amely szerint mongol és altaji török variánsai vannak gyűjteményében. „Ezeket a mondákat mindenekelőtt a sámánszertartással vetjük egybe, amelyen Erliknek hoznak áldozatot. Ezek a bilinák epikus formában adják elő ugyanazt a témát, amit a sámán megjátszik. A dörböti költemény kapcsolata az altaji Irin-Szajannal és ugyanúgy a mongolokkal kétségtelen; ez, véleményünk szerint új fogalmazása a sámánszertartás epikus áttételének. Ezzel magyarázható a ló és nevének szereplése a mondában; a ló, amelyen a sámán megy Erlik birodalmába... A monda közös rétege az észak-ázsiai sámánhit elképzeléseiben leli magyarázatát, amelyeket a betegségek okáról vallanak; egyes elemek egybevágóan a sámánhit elképzeléseivel a lelkek birodalmáról és a sámántevékenység tartalmával a beteg ágyánál. A mondában előforduló személynevek megerősítik a fent mondottakat. A cselekmény alapja a sámán utazása Bürü nevű lován Erlik sötét birodalmába, hogy visszahozza tőle az elrabolt lelket”. Ez az összefüggés egészen világos Bogda Gesszer kán „pokoljárásában”. Nem lehet kétséges, hogy a török-mongol hőseinek alvilági útjai a sámánhit epikus lecsapódásai, tehát belső fejlődés termékei.

Közös ezekben a szibériai pokoljárásokban, hogy mindegyikben legközelebbi hozzátartozójáért – anyáért, testvérért – vál-

lalkozik a hős az útra. Közös továbbá, hogy a túlvilágon látottakat jelentését mindig megkérdezik Erlikről, vagy az kérdezi vissza tőlük, azután megmagyarázza. Egyébként sok vonásuk hasonlít a keresztény túlvilági víziókra is, nagy különbségük azonban, hogy bennük mindig csak alvilág szerepel, mennyország sosem. Ebben a vonatkozásban Tar Lőrinc látomása is közel áll hozzájuk, amely a többi, keresztény látomástól eltérően szintén csak *egy túlvilági részt* lát, a purgatóriumot, s a másik kettőt – állítólagos isteni akaratra – nem láthatta meg. A keleti szövegekben is megbízatásokat kapnak a hősök részben hozzá tartozóik számára, részben állandó érvényűeket.

Kétségtelen bizonyítékunk van arra, hogy ezek a történetek egykor éltek a magyarság körében is: jellegzetes részeknek mehökkentően pontos mását tartotta fenn máig néhány népmesénk. A *Möndölöcské* címen ismert típus ez, amely *az európai meseanyagban nem szerepel*. Meséje a következő. Három szegény fiú egymás után szolgálatába áll egy öreg embernek, de csak a legkisebb teljesíti a feladatot: menni kell a bárányok (möndölöcskék) után, bármi történik is. Egy folyóvízen átmennek, amely lesorvasztja tagjairól a húst, a túlparton azonban ráfűjnek a bárányok, s szebb lesz a teste, mint volt. (Vagy lábai sorvadnak le, és nőnek ki újra.) Ezután Kriza változata szerint „...hát érnek egy rétet; de azon a réten ojan nagy fű van, hogy kaszáni is lehetett vóna, mégis ott a marhák oja soványok vótak, hogy a szél szinte efűtta őket; onnan möntek a möndölöcskék egy más rétre, hát ott úgy nincs mit ögyenek a marhák-nak mind a kopac földön, mégis ojan kövérök, mind a gyúrott háj; onnan möntek a möndölöcskék egy nagy erdőbe, hát ott minden fán ojan keserves sírás-rívás vagyon, hogy!! Nözi, nözi, hogy miféle nagy sírás lehet az? hát mindön ágon egy-egy csóré verébfű vagyon, ott sírnak-rínak. Onnat is tovább möntek

möndögéltek a möndölecskék, míg egy nagy kerthöz juttak, hát kétfelül a kertön két kutya úgy marakodik, hogy a hob szakadva szakad a szájukból, mégsem tudják egymást bántani. Tovább möntek a möndölecskék, míg egy nagy tóhoz értek, hát lássa, hogy egy asszonyembőr a tóban egy kalánnyal valamit a vízből mind csak meröget, de mégsem tuggya soha kimereni. Onnat elébb möntek a möndölecskék, hogy elébb möntek, lássa egy patakba mijen szép tiszta kristályvíz foly; ő hogy erőssen meg vót szonnyúlva, hát innya akart belőlle, de gondóta magába, hogy annak a főrása még sokkal szöbb lehet; ő bizon émögyön a főrásra, hát lássa, hogy egy döglött büdös kutyának a szájából buzog a víz, ahajt úgy megijett, hogy egy csöppöt sem iszik belőlle.” Ezután egy gyönyörű kertbe értek. Otthon az öregember kérdezi, hol járt, mit látott, s megadja a magyarázatot mindenre. A szép síkság az ő tiszta ifjúsága volt, a folyó búneit sodorta le róla, a ráfújó báránycák angyalok voltak, „azok a marhák, kik a kövér fűbe is soványok vótak, azt jelentik, hogy ezön a világon a fösvényök nagy bőségbe vannak, de magoktól is sajnáják az ételt; azok a más világon is nagy bőségbe lösznek, elég ételök, italok lössz, ösznek, isznak, de azé mégis örökké ehök, szonnyak lösznek; azok a marhák, kik a kopacon is jól öttek, attól is jó kövére vótak, azok azt jelentik, hogy akik e világon a kicsiből is attak a szegénnek, a magok testököt sem sonyorgatták, sohasem ehöznek, nem szonnyulnak meg; hogy az erdön ojan keservesön sírtak a madárfiak, e ládd-e, édos fiam, azt jelenti, hogy amej anyák ezön a világon nem köröszötetik meg gyermekeiköt, hanem úgy étemmetetik, a más világon azok örökké sírnak-rínak; hogy két kutya egy kertön átal úgy marakodott, ez azt jelenti, hogy akik ezön a világon az atyafiak közül úgy virrognak, pölleködnek a jószág fölött, a más világon is örökkétig veszeködnek,

de soha össze nem férhetnek; hogy egy tóba egy asszonyembőr ojan erőssen halászott valamit egy kalánnyal, mégsem tutta kifogni, ez azt jelenti, hogy aki ezön a világon a téjbe vizet töt, s úgy aggya é másnak, az a más világon fojvást egy tóba lössz, s ott egy kalánnyal örökké halász, hogy valahogy a víz közül válassza ki a tejet, de sohasem tuggya”; a döglött kutyából folyó víz az olyan papok tanítása, akik maguk nem tartják meg, s a kert a mennyország. E mese több változatban ismeretes. A hétfalusi csángóknál két malacot kell pásztorolni, két vízen mennek át, először lesoványodnak, azután ismét kitelnek. Utána „Már tovább mentek a malacok, s mit látott ő? Egy kopasz hegyet, melyen csak imitt-amott volt egy szál fű. Egy nagy csorda ökor volt rajta, s olyan kövérek voltak, hogy csak alig voltak el azon a kopasz dombon. Továbbmentek, akkora nagy füvet értek, hogy alig látszott ki még a fejük es, s olyan hitványok voltak az ökrök abban a nagy fűben. Tovább mentek, s mit látott? Látott egy nagy kertet, abban két szelindek kutya úgy verekedett, hogy vérbe keverték egymást”. Végül egy házikóban angállá változnak a malacok, s terített asztal várja őket. Itt is megkapja a magyarázatot: „De minekelőtte elbocsátanálak, még tégedet felkérdlek, mit láttál te a te jártodban?” A folyók itt is a bűnöktől mosták le. Az ökrök példája: „Ez azt teszi, fiam: amely gazda az ő keresményével megelégszik és marháját az ő igaz tulajdonából táplálja, azt az Isten is megáldja. ... Amely gazda a máséba akarja hizlalni a marháját, hogy abból majd meghízik, hát annál soványabbak, mert az olyan átkozott jószág nem használ senki marhájának”. A kutyák: „... hogy amely emberek ezen a világon összeszólalkozva haragudnak és a végórán is meg nem bocsátanak egymásnak, a másvilágon is ilyen zavarban vannak egyik a mással...”, s a ház itt is a mennyország.

Hont megyéből Ipolyi Arnold kivonatos följegyzésében ismerjük a fenti történet néhány részletét. Itt a bárányok lába sorvad le a folyóvízben. „Ott legelőre értek, hogy neki majd nyakig ért a fű és ott oly sovány tehének legeltek, hogy az oldalbordáikat meg lehetett számolni. Ment tovább utánok, s oly legelőre ért, melyen fűvet alig lehetett látni, s mégis oly kövér tehének legeltek rajta, hogy csak öröm volt rájuk nézni.” Azután aranyerdőt találnak, majd kápolnát, ahol az Öregemberke misézett mint pap, aki „nem volt más, mint az Istenke”. Ott-hon aztán ő is kikérdezi a fiút, s megadja a magyarázatot: „Hogy azon a sovány legelőn oly kövér tehének vannak, az jótekonyság; hogy kövér legelőn sovány tehének vannak, az fősvénység.” Homokos talajon kövér bárányokat, nagy fűben pedig soványakat lát a fiú egy bánfai mesében, valamint küzdő kigyót és kutyát. Sarkadon már csak rozszant hídon mennek át a bárányok, s a kápolnában angyal váltóznak, de példákról nem esik szó. Ugyanilyen a köröstárkányi, egy göcseji és egy baranyai változat.

Van azonban egy másik szövegünk is, ami ismét más részletekkel gazdagítja a szibériai pokoljárások magyar párhuzamait. Itt a *király követeli fiától, hogy hozza el harminc éve meghalt anyja jeggyűrűjét*. A királyfit az útra vassógora kíséri el. Útközben látják, hogy a tilalmasban eszik egy tehén, mégis sovány, az ugaron legelő tehén pedig kövér. *Ökörszem nagyságú madár alatt a szikla leszakad, a fa letörik, liba nagyságú madár alatt a fű és hajszál meg sem hajlik*. . . „Ekkar a vassógor aszonta a kirájfijúnak: Na mennyi ada, me nekem nem szabad tovább mennem: att van a zides anyád sírja; ásd ki. Elmegyen, kiássa, s elpanaszajja neki, hogy hogy van, s kéri tülle a zaranygyűrűt. Adaggya a zannya, s aszongya: Nesze, ennyit adott egész életbe, s ezt is visszakéri Űsse a zannya térdibe; me el van ű mán temetve, hogy

ű a te feleségedet el akarja venni.” Visszafelé – tehát a halottal való találkozás után – tudja meg a példák jelentését is a vassógorától: a tilalmasban (=dús legelő) azért sovány a tehén, mert aki egy szegénynek ajándékozta, megbánta, ugaron azért kövér, mert adományozója nem bánta meg. A madarak magyarázatával adós maradt a mesélő. Végül a vassógor utasításokat ad a fiúnak: „te mennyi el a zides apádhoz, s mondd meg, hogy a főggyibe vessen törekbúzá, hogy reggere egyik új pujickát, s van egy kesej tehene, az fojassa meg, hogy reggere legyen új té, me eljön az isten hozzája ebídre. . .” – tehát tulajdonképpen áldozatot mutasson be hasonló módon, mint a szibériai énekekben. A király mindezt nem teszi meg, mire a vassógor elpusztítja, tehát itt is megjósolták halálát az alvilágban.

Amint látjuk, ezekben a példákban majdnem minden olyan elem előkerül, ami a szibériai pokoljárásokban különleges példaként szerepelt. A legáltalánosabb a sovány és kövér jószág példája különböző magyarázatokkal itt is, de mindkét helyen megvan a fősvény gazdag és szegény ellentéte. A civakodó házastársakat nálunk marakodó kutyák által jelzett „atyafiak” helyettesítik, a féltettű és egész testű ember csodáját a súlyos és könnyű testű madár, viszont megint teljesen egyező a tejmeregető asszony jelene és az elhalt gyermekek lelke madár alakban a fán. Igen fontos, hogy nálunk is előkerült az elhalt szülő (dédszülő) valamely tulajdonának elhozása a túlvilágról, amit az apa tűz ki feladatul a hősnek, s ezért történik a pokoljárás. Itt is megvan a jóslás, az „áldozat” megrendelése és az apa halála, ha a mese szelleme szerint bizonyos módon át is alakítva. Mindez a sok egyéni részlet kétségtelenné teszi a kapcsolatot a hőselemek alvilágjárása és a keresztényesített mesék között, s a kapcsolatot erősíti, hogy ezek a történetek nálunk is, keleten is több változatban élő *típust* alkotnak.

Tar Lőrinc vagy Krizsáfáni György korában még régiesebbek lehettek történeteink, bizonyára még közelebb álltak szibériai megfelelőikhez, s abban a formában hatottak a két lovag keresztény hagyományokba kapcsolódó látomásaira. Abban például, ahogy György vitéz megpillantja anyját a szenvedők között, és mohón tudakolja Mihály arkangyaltól, hogyan lehetne kimenteni a tisztítótűz kínjaiból, sőt kéri, imádkozzon érte ő is a többi angyalokkal, nem nehéz fölismereni keresztény formáját az olyanféle történeteknek, mint Gesszeré, aki anyja lelkét követeli ki az alvilágból, vagy a leányé, aki bátyja fejét hozza ki onnan. Biztos, hogy *eleven keleti eredetű magyar hagyományok is irányították a két magyar zarándokot*. Ilyenek létre elég bizonyítékok a keleti samanisztikus alvilágjárások részletegyezései meséinkben, a sámáneksztaízis túlvilágjárásainak megfelelői a néphitben, s az, hogy ennek nyomai a Tar Lőrinc mondában is feltűnnek. Feltűnő az is, hogy a pokoljárás legendák népmesei lecsapódása, a Madej rabló meséje valamiképp kapcsolatban van a verses Tar Lőrinc-mondával, s itt a magyar változatok valamiféle központi helyzete is megállapítható; s hogy a Patrik-barlang történetileg igazolható látogatói között két magyar is akad, két emberöltővel egymás után, akiknek látomásaiban egymással egyező vonások találhatók, amit az európai előzmények nem indokolnak, viszont a keleti párhuzamokból levezethetők.

Meggyőződésem szerint itt is azzal a jelenséggel állunk szemben, amivel már más hagyományterületen is találkoztunk, legutóbb a balladában, hogy a magyarság erős keleti gyökerű hagyományait a kör uralkodó, európai művelődési-irodalmi divatjaihoz igazítja, amit az európai jelenség és a keleti hagyomány bizonyos rokonsága is lehetővé tesz. Ezáltal a magyarság

könnyebben s bizonyos egyéni színekkel vesz részt az új szellemi áramlatban. Valami szerencsés ötvözet alakul ki régi, pogány kori, keleti hagyományokból és a kor európai eszményeiből. Ez az egybeforradás ezúttal is az Anjou-korban jelentkezik, mint a balladában. Úgy látszik, ez volt az a korszak, amikor végleg feloldódott az ellentét keresztény és pogány, európai és keleti műveltség között, ameddig még továbbéltek honfoglalás előtti műveltségünk elemei az eredetihez közelálló formában, s már a nemzet „tudatában”, a keresztény kultúrában, az irodalomban is megjelenhettek. Talán parasztságunk feltörése a magasabb életformákba hozta újra felszínre a műveltségében meghúzódó hagyományokat is? Mindenesetre a Krizsáfáni György–Tar Lőrinc-monda is, balladáink is annak a kornak termékei, amelyben a Kolozsvári testvérek Szent Györgye született, a keleti módon felszerszámozott lovon ülő nyugati, keresztény lovag szobra.

Egy tanulságot levonhatunk további kutatásaink számára is. Szokás volt eddig az európai és a keleti hagyományokat élesen szembeállítani egymással egy bizonyos vagy-vagy szemlélet alapján: vagy európai egy jelenség, vagy keleti, a kettő egymást kizáró fogalom. A pokoljárások keleti formáinak hasonlósága a (szintén népi hagyományokból kinőtt) keresztény–európai elképzelésekhez arra mutat, hogy ezek nem ellentétes fogalmak, hanem sokszor variánsjelenségek. Ez tette a magyarság műveltségváltását könnyebbé, ami távolról sem volt olyan teljes szakítás a múlttal, mint sokáig hittük. Ezeket a variánsjelenségeket, amelyeket európai részről különösen a kelta hagyomány őriz (breton, ír, skót), sem egyoldalú európai irodalomtörténeti szemlélettel nem lehet feltárni, sem az európai folklórra korlátozva, még kevésbé csak a keleti folklórra függesztett szemmel,

hanem csak eurázsiai összehasonlító folklór-, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kutatásokkal.

A vers szövegét kiadta Heltai a *Cancionalé*-ban 1574. A versszakok megzavarják a versfők rendjét, ezért és más érvek alapján Horváth János (*A reformáció jegyében*, 1953, 216–219, 508–509) Heltai-betoldásának tartja. Idézzük Barta János–Klaniczay Tibor: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* I. 1951, 155–256-ról. A legendákra: Posonyi Erzsébet: *A Tar Lőrinc-monda és a Szent Patrik-purgatóriumi víziók keletkezése. Magyar-ságtudomány*, 1942, 26 és 195.; Ph. de Félice: *L'autre monde. Mythes et légendes. Le purgatoire de Saint Patrice*, Paris, 1906; Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet*, é. n.; Otto Löhmnn: *Die Entstehung der Tannhäuser Sage. Fabula*, III. 1960, 224–253.; M. Voigt: *Beiträge zur Geschichte der Visionenliteratur im Mittelalter*. Palaestra, 146. I. Teil: *Visio Lazari* II.: *Die Visionen des Ritters Georg aus Ungarn*, Leipzig, 1924.

A mesékre: N. P. Andrejev: *Die Legende vom Räuber Madej*. Helsinki, 1927 és Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok* I–II. Pécs, 1957. Az eksztázis magyar formáira Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*, 1958.

A keleti szövegeket a következő gyűjteményekből idézzük. G. N. Potanin: *Ocserki Szevero-Zapadnoj Mongolii*. IV. *Materiali etnograficeszkie*. St. Petersburg, 1883.; A. Schiefner: *Heldensagen der Minussinschen Tataren*. St. Petersburg, 1859.; I. J. Schmidt: *Die Thaten Bogda Gesser Chan's, des Vertilgers der Zehn Übel in den zehn Gegenden. Eine ostasiatische Heldensage, aus dem Mongolischen übers.* St. Petersburg–Leipzig, 1839.

A magyar meseváltozatokat: Kriza János: *Vadrózsák*. 2. kiad. II. rész, 1911, 165–168.; Horger Antal: *Hétfalusi csángó nép-*

mesék. 1908, 85–96.; Kálmány Lajos: *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye*. 1914, 175–176 25. sz.; Berze Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok*. 1940, II, 539 13 sz.; Arany László–Gyulai Pál: *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*, Pest, 1872, 380–381; *Ethnographia*, 1922, 81.; Gönczi Ferenc: *Göcsej népköltészete*, Zalaegerszeg, 1948, 300.; Banó István: *Baranyai népmesék*. 1942, 29 sz.; *Nyelvőr*, 1887, 377–380.

1963